

PSIXIKANING FILOGENEZ TARAQQIYOTI VA INSTINKT TUSHUNCHASI**Egamov Mirjalol Asliddin o'g'li****Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti****Jismoniy madaniyat fakulteti****Jismoniy madaniyat yo'nalishi 25/6 guruh talabasi****egamovmirjalol202@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.17747124>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada psixikaning filogenez taraqqiyoti va instinkt tushunchasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Psixika - hayvonlar va insonning ruhiy faoliyati va xatti-harakatlarini boshqaruvchi murakkab tizim sifatida ko'riladi. Maqolada filogenez nuqtai nazardan psixikaning biologik evolyutsiya jarayoni, turli hayvon turlarida psixik jarayonlarning rivojlanishi, instinkt va irsiy xatti-harakatlarning shakllanishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Psixika, filogenez taraqqiyot, evolyutsiya, instinkt, irsi xatti-harakat, adaptiv xatti-harakat, motivatsiya, shaxsiy tajriba, biopsixologiya, hayvon va inson psixikasi

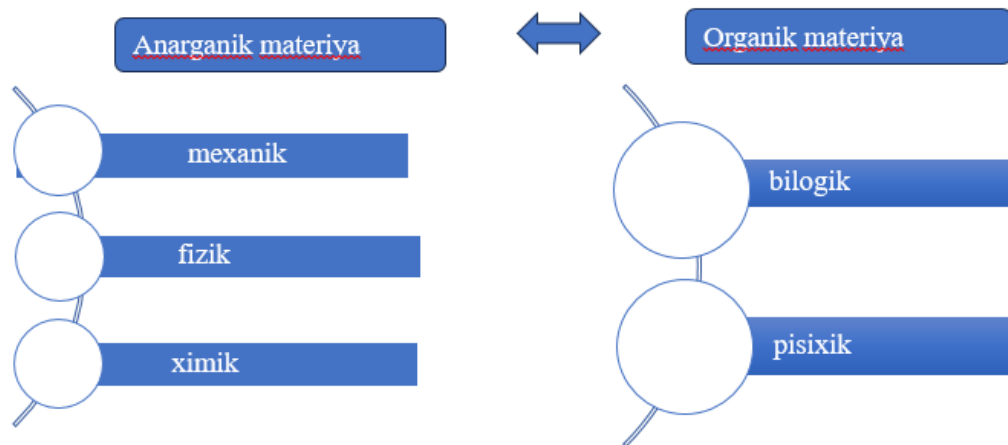
KIRISH

Inson psixologiyasini bilish asosida shaxsni shakllantirishga, uning ijtimoiy taraqqiyotini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish mamlakatimiz taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, umumiy o'rta va o'rta maxsus davlat ta'lim muassasalarida o'quvchilarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalari (keyingi o'rinlarda ta'lim muassasalari deb ataladi) o'quvchilarini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish maqsadida ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi taklifi ma'qullangan.

ASOSIY QISM

Psixika - bu tirik organizmlarning atrof-muhitni aks ettirish, idrok etish, his-tuyg'ularni boshdan kechirish, fikrlash, eslab qolish va xulq-atvorini shakllantirish kabi barcha ruhiy jarayonlar majmuasidir. Bu organizmning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqasini ta'minlovchi subyektiv tajribasi va ichki faoliyatidir.

Filogenez - bu tirik organizmlar turlarining uzoq muddatli, tarixiy evolyutsion rivojlanishi jarayonidir. Ya'ni, turlar qanday paydo bo'lgan, o'zgargan va rivojlanganligini o'rganuvchi tushuncha. Bu bitta individning (ontogenez) rivojlanishidan farqli o'laroq, butun tur yoki guruhning evolyutsion tarixi bilan bog'liq. Jamiki materiya, jonsiz anorganik materiyadan tortib, to organik materiyaning yuksak hamda murakkab shakli - inson miyasigacha moddiy olamning umumiy xususiyatiga, ya'ni turli ta'sirlarga javob qaytarish qobiliyatiga egadir. Jonsiz tabiatda harakat jism yoki moddalarning o'zaro mexanik, fizik va kimyoviy munosabatlari tarzida namoyon bo'lishi mumkin. Materiyaning aks ettirish shaklini quyidagicha ifodalash mumkin.

MATERIYANING AKS ETIRISH SXEMASI

Voqelikdagi ta'sirni aks etish qobiliyati-materiyaning umumiy xususiyatidir. Lekin olamda tirik va o'lik tabiatni aks etishi turlichadir. Tirik materiyaning tashqaridan ta'sir etayotgan moddalar almashinuviga javob berishi ta'sirlanuvchanlik deb ataladi. Oddiy ta'sirlanuvchanlik barcha o'simliklarga xos. Evolyusiya jarayonida organizmlar tashqi muhit bilan munosabatlarining umumiy turini o'zgarishi natijasida ta'sirlanuvchanlikning sifat jihatidan yangi bosqichga o'tishi sezuvchanlikni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. A.N.Leontevning faraziga asosan sezuvchanlik "genetik shunday ta'sirlanuvchanlik-ki tashqi muhit ta'siriga organizmni yo'naltiradi va buning natijasida organizm tashqi muhitida signal vazifasini bajaradi. Demak, sezuvchanlik shunday ta'sirlanuvchanlik-ki, uning natijasida hayot uchun zarur ta'sirlar signallashadi. Sezuvchanlikning namoyon bo'lishi, psixikaning paydo bo'lishiga ob'ektiv biologik belgi sifatida xizmat qiladi. Psixik ta'sirlanuvchanlikning o'ziga xos yuqori sifat o'zgarishi -sezuvchanlik-psixik aks ettirishning oddiy turi yuzaga kelganida boshlanadi. hayvonlar evolyusiyasi jarayonidagi psixikaning sifat o'zgarishlarini A.N.Leontev o'zi ifodalagan psixik rivojlanish bosqichlariga asos qilib oldi.

Asosiy bosqichlari:

Sensor bosqichi - Bu oddiy sezish bosqichidir. K.E.Fabri fikricha, oddiy sensor psixikaning ikki-past va yuqori darajasiga ajratiladi. Ko'pgina bir hujayralilar hamda ayrim ko'p hujayralilarda psixik rivojlanishning past darajasi kuzatiladi. Bunda psixik faollikning oddiy turlari namoyon bo'ladi. Elementar psixikaning yuqori bosqichida ko'p hujayrali umurtqasizlarda namoyon bo'ladi.

Perseptiv bosqich- bo'lib, u tashqi, ob'ektiv voqelikni yaxlit aks etishi bilan xarakterlanib, alohida oddiy sezish turi emas. K.E.Fabrining fikricha, perseptiv psixikani ham ikki darajasi mavjud. Past darajaga yuqori darajali umurtqasizlar kiradi.

Intellektual bosqich- yuksak darajada rivojlangan nerv tizimiga ega bo'lganlar, ya'ni odamsimon maymunlarga xosdir.

Instinktlar - bu tirik organizmlarning tug'ma, irsiy jihatdan mustahkamlangan, o'rganishga bog'liq bo'lmagan, ma'lum bir tur uchun xos bo'lgan va hayotiy muhim ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan murakkab xulq-atvor shakllari ketma-ketligidir. Oddiy qilib aytganda, bu hayvonlarning tabiatan biladigan va hech qanday o'rganishsiz bajaradigan murakkab harakatlar majmuasidir. Rus zoopsixologi V.A.Vanger (1849-1934) urg'ochi o'rgimchakning nomaqul bo'lib

qolgan instinktlari sharoitida uning xatti-harakatlarini kuzatgan va tasvirlab bergan edi. 27 Chunonchi, ko'pincha o'rgimchak pillasining ichidagini zararkunandalar yeb ketgan bo'ladi. Lekin urg'ochi o'rgimchak bo'shab qolgan pillani qo'riqlashda va u yoqdan-bu yoqqa ko'chirishda davom etadi. Shunday hollar ham bo'ladi-ki, urg'ochi o'rgimchak pillani yasab va odatda tuxum qo'yish chog'ida bajariladigan harakatlarni bir necha marta takrorlab, amalda tuxum qo'ymasligi ham mumkin. Shunday bo'lsa-da, u kulgusi bosqichga, ya'ni bo'sh pillani qo'riqlashga va uni u yoqdan - bu yoqqa ko'chirishga o'tadi. Asalarilar reaksiyasining maqsadga muvofiqligi ham nisbiydir. Agar mumkatakning orqa tomoni teshib qo'yilsa, asalari yaroqsiz uyaga ma'lum miqdordagi shirani to'kib bo'lgach, garchi uning ikkinchi tomonidan shira oqib ketadigan bo'lsa ham mum bilan berkitib ketadi. Fransuz tadqiqotchisi K.Fabri yer arisining bir qolipdagi maqsadga muvofiq bo'lmagan xatti-harakatini kuzatgan edi. Yer arisi uyasining oldiga chalajon chigirtkani keltirib, barcha arilar singari uyasini tekshirish uchun kirib ketganida tadqiqotchi uning o'ljasini yiroqqa surib qo'yadi. Ari uyasidan chiqib, uni izlab, shoshib yana uyasining oldiga qo'yadi va tekshirish uchun yana uyasiga kirib ketadi. Fabri arining uyasi oldidan chigirtkani qirq marta chetga surib qo'yadi va ari qirq martasida ham o'ljasini topib, uni olib kirish uchun uyasini tekshirgan. Bu misollar instinktning cheklanganligini ko'rsatadi. Instinktiv harakatlar muayyan shart-sharoitlarga qat'iy bog'liq bo'ladi.

XULOSA

Psixikaning filogenez taraqqiyoti inson ruhiy faoliyatining evolyutsion rivojlanishini ochib beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixik jarayonlar hayvonlardan insonlarga o'tishda murakkablashib, sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va hissiyotlarning darajalari tobora rivojlangan. Instinkt tushunchasi esa organizmning tug'ma, o'z-o'zini saqlash va hayotiy faoliyatini tartibga soluvchi tabiiy xatti-harakatlarini izohlashga xizmat qiladi. Instinktlar filogenez jarayonida hayotiy tajriba va sharoitlarga moslashuv mexanizmlarini shakllantiradi, ular psixikaning boshlang'ich darajasi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, inson psixikasida instinktlar ongli xatti-harakatlar bilan birlashib, murakkab faoliyat va ijtimoiy xulq shakllanishiga yordam beradi. Umuman olganda, filogenez yondashuvi psixik jarayonlarni biologik asosda tushunishga imkon beradi va insonning ruhiy rivojlanish tarixini ilmiy asosda tahlil qilishga xizmat qiladi. Instinkt tushunchasi esa psixologiya va biologiyaning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi, shuningdek, inson xulq-atvorini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Axmedov, A. (2015). *Psixologiya asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
2. Islomov, B. (2012). *Insonning psixik rivojlanishi va instinktlar*. Toshkent: Fan.
3. Xasanov, R. (2018). *Psixologiyaning filogenez taraqqiyoti*. Toshkent: Ilm.
4. Romanov, P. I. (2010). *Psixologiyaning biologik asoslari*. Moskva: Nauka.
5. Sechenov, I. M. (2001). *Reflekslar va instinktlar*. Moskva: Akademiya.
6. Pavlov, I. P. (2002). *Shartli reflekslar va nerv tizimi*. Moskva: Eksmo.
7. Vygotsky, L. S. (1999). *Psixikaning rivojlanishi va tarixiy yondashuv*. Moskva: Pedagogika.
8. Kandel, E. R., Schwartz, J. H., & Jessell, T. M. (2013). *Principles of Neural Science* (5th ed.). New York: McGraw-Hill.
9. Luria, A. R. (1973). *The Working Brain*. New York: Basic Books.